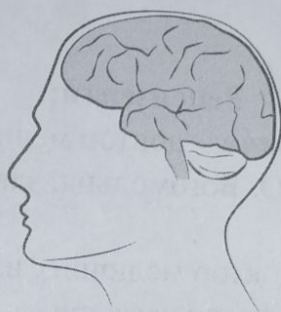

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТОМ • 2

СПЕЦІАЛЬНА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

За редакцією професора, доктора медичних наук Г. Я. Пилягіної

NK
PUBLISHERS

Вінниця
НОВА КНИГА
2020

УДК 159.97:616.89(075.8)

М42

*Рекомендовано вченою радою НМАПО імені П. Л. Шупика
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(протокол № 5 від 10.06.2020 р.)*

Колектив авторів:

Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, Н. О. Марута, Ц. Б. Абдяхімова, Н. К. Агішева, К. В. Аймедов, А. Е. Асанова, Ю. О. Асєсва, М. І. Винник, Л. М. Гайчук, Г. В. Гук, М. М. Денисенко, Н. О. Дзеружинська, О. В. Зубатюк, Г. Ю. Каленська, А. В. Канищев, С. П. Колядко, Г. М. Кожина, Є. В. Кришталь, Т. В. Кришталь, А. Р. Марков, М. В. Маркова, О. С. Марута, Б. В. Михайлов, В. Д. Мішиєв, І. Р. Мухаровська, Г. М. Науменко, О. П. Олійник, В. Ю. Омельянович, Т. В. Панько, О. В. Піонтковська, О. В. Радзєвілова, О. А. Ревенок, О. Є. Семікіна, О. Г. Сиропятов, І. Ф. Тєрьошина, І. В. Тодорів, В. Ю. Федченко, О. С. Череднякова, В. В. Чугунов, С. А. Чумак, Л. М. Юр'єва, І. О. Явдак.

Рецензенти:

Напреєнко Олександр Костянтинович – доктор медичних наук, професор, Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри психіатрії та наркології.

Гриневиц Євгенія Геннадійовна – доктор медичних наук, професор, Національної медичної академії імені П. Л. Шупика, професор кафедри загальної, дитячої та судової психіатрії і наркології.

Медична психологія : в 2-х т. Т. 2. Спеціальна медична психологія / М42 [Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, Н. О. Марута та ін.] ; за ред. Г. Я. Пилягіної. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 496 с.

ISBN 978-966-382-867-1

Підручник "Медична психологія" складається з двох томів. В 2-му томі підручнику висвітлені основні розділи прикладної медичної психології. В ньому представлено розділи, які присвячені основним питанням щодо порушень психологічного здоров'я; діагностичним аспектам психопатологічних порушень; основам надання медико-психологічної допомоги хворим на психічні розлади; психологічним аспектам девіантної поведінки, проблеми психосоматичних розладів, в тому числі в терапії, хірургії та акушерстві-гінекології та психоонкології, вмирання і смерті; медико-психологічним аспектам, сексуальності, сексуальної поведінки та сексуального здоров'я і його порушень; медико-психологічній реабілітації, психогігієні та психопрофілактиці, інформаційно-психологічній безпеці особистості; процесуальним аспектам призначення і проведення судово-психологічної експертизи; медичній деонтології, етиці взаємодії лікаря з пацієнтом, правовому забезпеченню і психологічним аспектам професійної діяльності медичних працівників.

Даний підручник відповідає навчальним планам та програмам з медичної психології додипломного та післядипломного рівнів освіти та надає можливість набуття знання впровадження за цією спеціальністю. Він призначений для студентів медичних вищих навчальних закладів, інтернатури, магістратури та спеціалізації з медичної психології, а також для безперервного професійного навчання в межах післядипломної освіти.

УДК 159.97:616.89(075.8)

ISBN 978-966-382-867-1

© Колектив авторів, 2020

© Нова Книга, 2020

Зміст

Колектив авторів	8
Список скорочень	11
Передмова	12
1. Здоров'я та хвороба. Від психічної норми до психічного розладу:	
основні концепції, положення, поняття та розуміння	14
1.1. Загальна концепція здоров'я (О. О. Хаустова)	14
1.2. Основні чинники психологічного і психічного здоров'я людини (О. О. Хаустова)	18
1.3. Континуум "норма – патологія" (О. О. Хаустова)	23
1.4. Хвороба, психічна патологія, психічний розлад (О. О. Хаустова)	26
2. Порушення психологічного здоров'я (О. О. Хаустова)	32
3. Діагностичні аспекти психопатологічних порушень. Найрозповсюдженіші симптоми психічних розладів та психопатологічні стани	40
3.1. Основні поняття в діагностиці психопатологічних порушень. Симптом та синдром (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	40
3.2. Найрозповсюдженіші симптоми і стани порушення свідомості й самосвідомості (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	41
3.3. Найрозповсюдженіші симптоми порушень відчуття та сприймання (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	45
3.4. Найрозповсюдженіші симптоми порушень уваги (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	48
3.5. Найрозповсюдженіші симптоми порушень пам'яті (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	50
3.6. Найрозповсюдженіші симптоми порушень емоцій та волі (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	51
3.7. Найрозповсюдженіші симптоми порушень мислення (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	54
3.8. Розвиток моделей інтелекту та найрозповсюдженіші стани при його порушеннях (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	58
4. Медико-психологічна допомога хворим на психічні розлади	60
4.1. Загальні принципи надання медико-психологічної допомоги хворим з різними видами психічних розладів (Г. М. Кожна, І. Ф. Терьошина, Л. М. Гайчук)	60
4.2. Основні положення про психічні розлади внаслідок органічних уражень центральної нервової системи та принципи надання медико-психологічної допомоги хворим з цими порушеннями (Н. О. Марута, Г. Ю. Каленська, О. Є. Семікіна, І. О. Явдак)	63
4.3. Основні положення про розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин та принципи надання медико-психологічної допомоги хворим із цими порушеннями (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	70

4.4. Основні положення про розлади шизофренічного спектра (шизофренія, шизоафективний, поліморфний психотичний, шизотиповий і маячні розлади) та принципи надання медико-психологічної допомоги хворим з цими порушеннями (Н. О. Марута, С. П. Колядко, О. С. Череднякова).	80
4.5. Основні положення про афективні розлади та принципи надання медико-психологічної допомоги хворим із цими порушеннями (Т. В. Панько., В. Ю. Федченко, О. С. Марута, М. М. Денисенк).	86
4.6. Основні положення про невротичні розлади та принципи надання медико-психологічної допомоги хворим із цими порушеннями	93
4.6.1. Загальні положення про невротичні розлади (Г. Я. Пилягіна)	93
4.6.2. Тривожно-фобічні розлади та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	96
4.6.3. Обсесивно-компульсивні розлади та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).	103
4.6.4. Дисоціативні та конверсійні розлади і принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак).	107
4.6.5. Соматоформні розлади та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	115
4.6.6. Неврастенія та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна)	121
4.7. Розлади харчової поведінки та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна).	124
4.8. Розлади особистості та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна).	134
4.9. Основні положення про розумову відсталість та принципи надання медико-психологічної допомоги цим хворим (Б. В. Михайлов).	149
4.10. Основні положення про розлади психічного розвитку і психопатологічні розлади, які формуються в дитячому та підлітковому віці, та принципи надання медико-психологічної допомоги дітям і підліткам (Б. В. Михайлов, Г. Я. Пилягіна)	155
5. Психологічні аспекти девіантної поведінки.	178
5.1. Девіантна поведінка, її прояви та психологічне підґрунтя девіантної поведінки (Г. Я. Пилягіна)	178
5.2. Поведінкові (нехімічні) адикції як варіант девіантної поведінки та принципи надання медико-психологічної допомоги при таких порушеннях (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	184
5.3. Залежність від віртуальної реальності як варіант девіантної поведінки та принципи надання медико-психологічної допомоги при таких порушеннях (Л. М. Юр'єва).	193
5.4. Саморуїнлива та суїцидальна поведінка (Г. Я. Пилягіна).	200
6. Розлади, пов'язані зі стресом, та принципи надання медико-психологічної допомоги при таких порушеннях	214
6.1. Адаптація, теорія стресу та психічний стрес (Г. Я. Пилягіна)	214

6.2. Реакції на важкий стрес і порушення адаптації та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	220
6.3. Кризові стани, обумовлені соціально-стресовими подіями, та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (Л. М. Юр'єва)	228
6.4. Психічні розлади, обумовлені бойовою психічною травмою, та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим	238
6.4.1. Бойова психічна травма та її основні наслідки (М. І. Винник, І. В. Тодорів)	238
6.4.2. Гостра реакція на бойовий стрес та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (М. І. Винник, І. В. Тодорів)	240
6.4.3. Посттравматичний стресовий розлад, що формується внаслідок бойової психічної травми, та принципи медико-психологічної допомоги таким хворим (М. І. Винник, І. В. Тодорів)	243
7. Психологічні проблеми психосоматичних розладів	256
7.1. Історія розвитку психосоматичного напрямку в медицині й теоретичні основи вивчення психосоматичних та соматопсихічних взаємовпливів у формуванні психосоматичних розладів (О. О. Хаустова)	256
7.2. Сучасні наукові погляди на формування психосоматичних розладів (О. О. Хаустова)	267
7.3. Класифікація, діагностика та принципи медико-психологічної допомоги пацієнтам із психосоматичними розладами (О. О. Хаустова)	271
8. Психосоматичні розлади в терапії, хірургії та акушерстві-гінекології	281
8.1. Психосоматичні розлади, що зустрічаються в терапевтичній практиці (О. О. Хаустова)	281
8.1.1. Психосоматичні розлади серцево-судинної системи	281
8.1.2. Психосоматичні розлади органів дихання	287
8.1.3. Психосоматичні розлади органів травлення	289
8.1.4. Психосоматичні розлади, пов'язані з порушеннями імунітету	291
8.2. Психосоматичні розлади, що зустрічаються в перинатології, акушерстві та гінекології (О. О. Хаустова)	294
8.2.1. Психологічні особливості вагітних жінок	294
8.2.2. Психологічні аспекти пологів та післяпологового періоду	296
8.2.3. Психологічні особливості жінок, хворих на гінекологічні захворювання	297
8.3. Психосоматичні розлади, що зустрічаються в практиці хірургії та травматології (О. О. Хаустова)	304
8.3.1. Психологічні особливості особистості, психічні й психосоматичні розлади, які зустрічаються в пацієнтів у хірургічному стаціонарі	304
8.3.2. Психологічні особливості особистості, психічні й психосоматичні розлади, які зустрічаються в пацієнтів у травматологічному стаціонарі	309
8.3.3. Особливості роботи медичного психолога у клініці хірургії та травматології	310

9. Психоонкологія: психосоматичні аспекти в онкологічній практиці та основні принципи надання медико-психологічної допомоги онкохворим	314
9.1. Загальні питання психоонкології (М. В. Маркова, І. Р. Мухаровська, О. В. Піонтковська)	314
9.2. Психологічні особливості пацієнтів з онкологічними захворюваннями (М. В. Маркова, І. Р. Мухаровська, О. В. Піонтковська)	316
9.3. Психічні розлади у онкологічних пацієнтів (М. В. Маркова, І. Р. Мухаровська, О. В. Піонтковська)	324
9.4. Медико-психологічні проблеми родини онкологічного пацієнта (М. В. Маркова, І. Р. Мухаровська, О. В. Піонтковська)	328
9.5. Діагностичні й терапевтичні аспекти психоонкології в дитячому та підлітковому віці (М. В. Маркова, І. Р. Мухаровська, О. В. Піонтковська)	331
9.6. Медико-психологічна допомога та психологічна підтримка в онкологічній практиці (М. В. Маркова, І. Р. Мухаровська, О. В. Піонтковська)	334
10. Медико-психологічні аспекти вмирання і смерті	342
10.1. Загальні поняття та принципи надання паліативної допомоги (В. В. Чугунов, Г. В. Гук)	342
10.2. Психологічні особливості та психопатологічні порушення хворих, які помирають. Медико-психологічні аспекти надання паліативної (хоспісної) допомоги (В. В. Чугунов, Г. В. Гук)	346
10.3. Медико-психологічна допомога оточенню пацієнта при наданні паліативної допомоги та втраті близької людини (В. В. Чугунов, Г. В. Гук)	356
10.4. Взаємодія медперсоналу з умираючими пацієнтами. Психологічний супровід медперсоналу, що надає паліативну (хоспісну) допомогу хворим (В. В. Чугунов, Г. В. Гук)	361
11. Медико-психологічні аспекти сексуальності, сексуальної поведінки та сексуального здоров'я і його порушень	365
11.1. Основні поняття сексології: сексуальність, сексуальна поведінка, сексуальне здоров'я та їх багатофакторне забезпечення (М. В. Маркова, Є. В. Кришталь, Ц. Б. Абдряхімова, Н. К. Агішева, Т. В. Кришталь)	365
11.2. Сексуальна норма і системний підхід в оцінці сексуального здоров'я. Основні види розладів сексуального здоров'я (М. В. Маркова, Є. В. Кришталь, Ц. Б. Абдряхімова, Н. К. Агішева, Т. В. Кришталь)	372
11.3. Принципи надання медико-психологічної допомоги при розладах сексуального здоров'я (М. В. Маркова, Є. В. Кришталь, Ц. Б. Абдряхімова, Н. К. Агішева, Т. В. Кришталь)	382
12. Комбіноване лікування психічних розладів із включенням медико-психологічного втручання (Г. М. Коженя, І. Ф. Терьошина, Л. М. Гайчук)	391
13. Медико-психологічна реабілітація: основні положення та принципи проведення	399
13.1. Реабілітація як поняття та основні засади психореабілітаційного процесу (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	399

13.2. Основні засади проведення медико-психологічної (психосоціальної) реабілітації при порушеннях соціальної компетентності та соціально-когнітивного функціонування у хворих з важкими й хронічними психічними розладами (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	408
14. Психогігієна та психопрофілактика (Г. М. Кожна, І. Ф. Терьошина, Л. М. Гайчук)	417
15. Медико-психологічні аспекти інформаційно-психологічної безпеки особистості	426
15.1. Інформаційно-психологічна безпека особистості як проблема медичної психології (М. В. Маркова, А. Р. Марков)	426
15.2. Медико-психологічні наслідки надмірного користування екранними технологіями (М. В. Маркова, А. Р. Марков)	433
15.3. Основні принципи медико-психологічної допомоги у відновленні і підтримці інформаційно-психологічної безпеки особистості (М. В. Маркова, А. Р. Марков)	436
16. Судово-психологічна експертиза: організаційні та методологічні аспекти її проведення	441
16.1. Методологія проведення судово-психологічної експертизи (О. А. Ревенок, А. В. Каніщев, О. В. Радзевілова О. П. Олейник)	441
16.2. Організаційні аспекти проведення судово-психологічної експертизи (О. В. Радзевілова)	444
16.3. Загальні питання судово-психологічної експертизи в цивільному та в кримінальному провадженнях (О. В. Радзевілова, О. П. Олійник)	447
16.4. Окремі питання судово-психологічної експертизи в кримінальному та цивільному провадженнях (О. В. Радзевілова)	453
17. Медична деонтологія. Етичні аспекти взаємодії лікаря з пацієнтом. Правове забезпечення професійної діяльності медичних працівників в Україні (О. О. Хаустова, Г. М. Науменко, А. Е. Асанова)	459
18. Основні психологічні аспекти професійної діяльності медичних працівників	469
18.1. Основні засади професіоналізму медичних працівників: їх професійні компетентності та психологічні типи (О. О. Хаустова, Г. М. Науменко)	469
18.2. Психологічні і комунікативні аспекти взаємодії лікаря з пацієнтом (О. О. Хаустова, Г. М. Науменко)	472
18.3. Етапи становлення та кризи у професійній діяльності медичних працівників (Л. М. Юр'єва)	479
18.4. Проблемні аспекти професійної діяльності медичних працівників: синдром емоційного вигоряння і професійна деформація та принципи їх медико-психологічної корекції й психопрофілактики (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сиропятов)	486

5. Психологічні аспекти девіантної поведінки

Життя у суспільстві потребує відповідних норм поведінки задля задоволення як індивідуальних потреб та розвитку, так і міжособистісної взаємодії в межах найближчого оточення чи соціуму в цілому. Але у будь-якому

суспільстві завжди є окремі особи чи групи, що порушують наявні стандарти соціально допустимого поведіння. Саме вони стають фокусом застосування медико-психологічної допомоги.

5.1. Девіантна поведінка, її прояви та психологічне підґрунтя девіантної поведінки

Г. Я. Пилягіна

Щоб розуміти, яке поведіння можна вважати таким, що відхиляється від соціальних норм, треба визначити **основні варіанти соціальної поведінки**. До них відносяться:

1. *Нормативна поведінка* — це стандартне поведіння, котре відповідає соціальним нормам та культурним традиціям суспільства. Воно характерне для більшості людей, викликає схвалення оточуючих і дає можливість ефективної соціально-психологічної адаптації для особистості. Така поведінка формується у відповідності до обставин життя та вікових особливостей людини, є продуктивною за цілеспрямованістю, але певною мірою може бути позбавлена індивідуальної яскравості.

2. *Маргінальна поведінка* — це межове особистісне поведіння щодо границь соціальних

норм. Його реалізація викликає напругу в міжособистісних відносинах, тому що в більшості випадків воно є дезадаптивним щодо конкретної ситуації чи довготривалого періоду життя людини. Але така поведінка розширює, розмиває границі суспільно прийнятих норм та може потенціювати формування нових поведінкових стереотипів.

3. *Нестандартна поведінка* — це ненормативне поведіння, яке виходить за рамки прийнятих у даному суспільстві та в цей час норм і є властивим тільки певній кількості людей. Має дві основні форми:

➤ *креативна, або творча поведінка*, що спрямована на реалізацію особистісних ідей і є яскраво самобутньою. У більшості випадків її ре-

алізація є прогресивним та продуктивним явищем для суспільства, тому що поступово приводить до адаптивної зміни соціальних норм, формуючи нові поведінкові стереотипи. Тому, на загал, така поведінка схвалюється оточуючими, але іноді викликає опір оточуючих у зв'язку з нерозумінням та незвичністю її проявів.

➤ **девіантна поведінка**, яка відхиляється від норм, прийнятих в цей час у даному суспільстві. Вона є непродуктивною з точки зору самореалізації людини (є аутодеструктивною або деструктивною) і завдає явної шкоди особі чи оточуючим, приводить до соціальної дезадаптації, обов'язково викликає несхвалення та опір оточуючих.

4. **Патологічна поведінка** — це поведження, яке відхиляється від медичних норм, проявляється конкретними симптомами психічних розладів, суттєво знижує продуктивність і працездатність особистості, тобто супроводжується вираженою соціальною дезадаптацією. У більшості випадків викликає співчуття або страх з боку інших людей.

Таким чином, **девіантна поведінка** — це будь-яка форма поведження, що відхиляється від загальноприйнятих стандартів і норм (моральних, релігійних, вікових, етнічних тощо), яка, насамперед, є соціально неприй-

нятною у суспільстві та не відповідає культурним традиціям популяції. Найчастіше таке поведження зумовлене або дезадаптивними особистісними характеристиками (наприклад, постійно підвищеним рівнем агресивності чи імпульсивності, навченою беспорядністю тощо), або розладами психіки чи певними патологічними психічними станами людини (наприклад, зловживанням психоактивними речовинами, переживанням втрати тощо).

Психологія девіантної поведінки — це розділ психологічної науки, що вивчає сутність, генез і динаміку поведження, яке відхиляється від соціально нормативної поведінки. Але проблеми девіантної поведінки носять комплексний характер і вивчаються фахівцями різних психологічних напрямків, таких як клінічна, вікова, педагогічна, соціальна чи юридична психологія.

Психологічне підґрунтя девіантної поведінки полягає в тому, що особистість часто не усвідомлює, що діє особистісно чи соціально руйнівним чином. Найперше, що втрачається при становленні девіантної поведінки, — це моральні принципи людини, здатність вникати в потреби чи почуття оточуючих, співчувати. Однією з важливих характеристик девіантної поведінки є те, що вона регулярно повторюється людиною поза залежністю від наслідків такого поведження.

Особа, що має ознаки девіантної поведінки, позначається як **девіант**.

Термін і поняття “девіантна поведінка” в психологічній науці з'явилося завдяки роботам французького соці-

олога та філософа Еміля Дюркгейма (1858–1917), в яких він запропонував концепцію аномії. Термін “аномія” означає “відсутність закону, порядку”. Це такий стан соціальної дезорганізації, коли старі норми та цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися. Саме такий соціальний безлад стає базисом формування індивідуальної девіантної поведінки.

Е. Дюркгейм є засновником теорії про девіації в цілому. Девіантне поведіння, безумовно, торкається сфери людських взаємовідносин. Але спочатку означало деяку розбіжність із суспільним розумінням того, як треба поводитися в конкретних ситуаціях. Та поступово поняття девіантної поведінки стало наближеним до правопорушень, свідомого заподіяння шкоди навколишнім.

До індивідуальних особливостей, що сприяють формуванню девіантної поведінки, належать наступні психологічні характеристики:

- негативна внутрішня установка щодо соціальних вимог (незгода з ними, нерозуміння, протест);
- егоцентризм, завищені претензії до оточуючих при прагненні самому уникати відповідальності;
- хронічний емоційний дискомфорт та неефективність емоційної саморегуляції;
- конфліктність і слабка розвиненість комунікативних навичок;
- когнітивне викривлення реальності.

Ці характеристики призводять до стійкої соціальної дезадаптації особи з проявами девіантної поведінки, а саме — до вираженої, часто хроніч-

ної неуспішності у важливих сферах життя: міжособистісних стосунках, здоров'ї, самореалізації, професійній діяльності та працевлаштуванні, законослухняності.

Особливістю девіантного поведіння є те, що воно розглядається в межах медичної норми. Воно не повинне ототожнюватися із психічними захворюваннями або патологічними станами, хоча може поєднуватися з останніми і зустрічатися при різних порушеннях психічної діяльності.

Прояви девіантної поведінки можна виявити, спостерігаючи за поведінням людини в житті чи при діагностичному огляді. Ці ознаки свідчать, що особистість втрачає поняття моральних цінностей, суспільних норм і повністю зосереджується на тому, щоб задовольнити свої миттєві потреби. Або людина перебуває в неадекватному психічному стані чи може бути причетною до здійснення правопорушень або злочинів.

Агресивність є одним з основних проявів девіантної поведінки. Найчастіше це постійно підвищений рівень переживання внутрішньої агресії, незалежно від актуальних обставин, наслідком наявності та проявів якої є завдання шкоди оточуючим. Девіантне поведіння в багатьох випадках характеризується підвищеною агресивністю, непримиренністю (ригідністю) і напористістю. Така особистість буде намагатися понад усе відстоювати позицію своєї правоти — для неї існує тільки своя індивідуальна правда. Агресивність відштовхує інших людей і так дозволяє девіанту досягати своїх цілей. Але дуже часто агресивність є ознакою присутності страху.

Некерованість поведінки — ще одна з важливих ознак девіацій. Девіант прагне все контролювати, щоб мати можливість найскоріше і за будь-яку ціну задовольнити свої миттєві бажання. У більшості випадків взаємодії з оточуючими така людина поводить некеровано — із роздратованням, збудженням і емоційним напруженням. Гарячка у прагненні найскоріше досягнути своїх цілей суттєво знижує її здатність міркувати логічно та приймати відповідальні рішення. Некерованість у поведінці та підвищена агресивність є основним фактором розривання соціальних зв'язків у таких осіб.

Часті та різкі зміни настрою — ще одна з характеристик, яку виявляють особи з девіантним поведінням. Такі емоційні коливання виникають, тому що дуже часто ці особи не можуть адекватно й адаптивно справитися з обставинами, а оточуючі, безумовно, опираються зухвалим, нахабним діям девіантів. Тому в них перехід від веселощів до роздратування чи обурення, а можливо, й агресивних дій може бути майже миттєвим. Такі різкі зміни настрою в цих осіб формуються через постійне психологічне напруження та виснаження адаптивних ресурсів. Девіанти не здатні ні впорядковувати свої емоції, ні контролювати власні реакції.

Класифікація типів, варіантів девіантної поведінки. Певні труднощі щодо класифікації девіантної поведінки пов'язані, по-перше, з міждисциплінарним характером поведінкових девіацій. Оскільки термін “девіантна поведінка” використовується

в різних науках у різних значеннях, то існують і різноманітні класифікації поведінкових відхилень.

У рамках психологічного підходу, згідно з дослідженнями російського психолога Олени Валеріївни Змановської (нар. 1964), застосовуються наступні критерії виділенні соціально-психологічних девіацій у поведінці особистості:

- ⊖ вид норми, що порушується;
- ⊖ психологічні цілі поведіння та його мотивація;
- ⊖ результати даної поведінки, а також заподіяні збитки чи шкідливі наслідки;
- ⊖ індивідуальні особливості девіантного поведіння.

Авторка виділяє наступні типи девіантної поведінки:

- ⊖ антисоціальна (делінкветна) поведінка (наприклад, правопорушення, що тягнуть за собою карну або громадянську відповідальність);
- ⊖ асоціальна (аморальна) поведінка (наприклад, агресивне поведіння, сексуальні відхилення, азартні ігри на гроші, бродяжництво тощо);
- ⊖ аутодеструктивна (саморуйнівна) поведінка (наприклад, суїцидальна поведінка, хімічна залежність, фанатична поведінка, віктимне поведіння тощо).

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушення тих або інших норм суспільства Володимир Давидович Менделевич (відомий російський психіатр та психолог, нар. 1956) виділяє наступні типи девіантної поведінки:

- ⊖ делінкветний (злочинне або протиправне поведіння);

- ⊖ адиктивний (куди відносяться хімічна залежність та психологічна адикція);
- ⊖ патохарактерологічний (формується на підґрунті патопсихологічних особливостей чи акцентуації характеру людини);
- ⊖ психопатологічний (формується на тлі невротичних, особистісних, афективних та інших психічних порушень);
- ⊖ тип, що формується на гіперздатностях людини.

Якщо розглядати **причини виникнення девіантної поведінки**, то можна стверджувати, що вона базується на різних сполученнях зовнішніх та внутрішніх біопсихосоціальних факторів. До чинників, що детермінують формування девіантної поведінки, відносяться наступні групи факторів:

1. Біологічні, або внутрішні спадково-біологічні та конституціональні предиктори (генетична обтяженість психічними розладами та органічні ураження ЦНС, наявність невиліковного соматичного захворювання).
2. Психологічні, або внутрішньо-особистісні причини та механізми (наявність надмірних психотравмуючих ситуацій та/або тривалих стресових обставин, а також досвід девіантної поведінки в минулому).
3. Соціальні або зовнішні умови середовища (певне несприятливе місце проживання за кліматом, геофізичними особливостями чи екологією середовища), а також зовнішні соціальні умови (будь-які несприятливі умо-

ви життя), а саме:

- загальносуспільні чинники (загальні соціально-економічні та політичні умови життя, національні традиції та звичаї, вплив засобів масової інформації тощо);
- чинники впливу тих соціальних груп, у які включений девіант (дискримінація або психологічне насильство, пов'язане з расовою чи суспільною (класовою) приналежністю, а також за етнічними особливостями; несприятливий вплив субкультурних прошарків, професійних чи інших соціальних груп);
- мікросоціальні чинники (насамперед, психологічне насильство у родині та конфліктні стосунки з найближчим оточенням, дезадаптивні чи асоціальні форми поведінки в родині чи в найближчому оточенні, низький рівень матеріального забезпечення).

У більшості випадків девіантна поведінка формується на тлі сукупності біологічних та соціально-психологічних факторів. Але конкретні причини, які провокують початок прояву девіантного поведінки, досить різноманітні, і вони іноді настільки підкоряють особистість, що вона втрачає волю, здатність мислити згідно зі здоровим глуздом, самостійно приймати рішення. Таким чином, психологічна складова є дуже важливою в її формуванні. До основних психологічних чинників девіантної поведінки розвитку відносяться:

- емоційні проблеми (постійне переживання негативних емоцій, тривога, депресія, труднощі розуміння та вираження емоцій);
- когнітивні викривлення (дисфункціональні думки, стереотипи мислення, обмежені знання, міфи, забобони, неадекватні установки);
- порушення вольової сфери (імпульсивність, надмірний або недостатній самоконтроль, непослідовність та хаотичність у поведінці, ригідні поведінкові стереотипи);
- проблеми саморегуляції (порушення здатності ставити собі мету та домагатися її втілення; неадекватна самооцінка, низька здатність до рефлексії, малопродуктивні механізми подолання стресових ситуацій, низькі адаптивні можливості та дефіцит особистісних ресурсів);
- негативний життєвий досвід (численні та/або тривалі психічні травми, досвід перенесеного насильства, негативні звички, постійне незадоволення власним життям);
- порушення в ціннісно-мотивацій-

ній системі особистості (інфантилізм, егоцентризм, несформовані чи викривлені моральні цінності, високий рівень фрустрації, інтенсивні та невирішені внутрішні конфлікти, неефективні механізми психологічного захисту, відсутність або втрата сенсу життя).

У девіантів, як правило, мають місце певна сукупність перерахованих психологічних проблем.

Девіантне поведіння завжди характеризується надмірною вразливістю особистості, часто у сукупності з підвищеною агресивністю. Така людина вимагає, щоб її бажання негайно задовольнялися, незважаючи на реальні ситуації. Будь-які типи девіантного поведіння надзвичайно руйнівні, вони роблять людину вкрай нещасною, бо вона втрачає можливості для самореалізації, власного розвитку, формування гарних міжособистісних стосунків та якісної соціальної адаптації. При тривалому збереженні девіантних проявів особистість поступово починає деградувати, втрачаючи соціальні навички, втрачаючи звичні цінності й навіть свої власні позитивні якості характеру.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні варіанти соціальної поведінки людини і перелічіть їх основні характеристики.
2. Що таке поведіння, що відхиляється? Які його ознаки?
3. Назвіть типи девіантної поведінки, згідно з сучасними класифікаціями.
4. Які основні чинники девіантної поведінки?
5. Назвіть характеристики психологічної складової, що має місце у формуванні девіантної поведінки.